

27. Плано Карпини Дж. дель. История монгалов / Дж. дель Плано Карпини. – 3-е изд. – Путешествие в Восточные страны / Г. де Рубрук. – 3-е изд. – Книга Марко Поло. – 4-е изд. / Вступ. ст., коммент. М.Б. Горнунга. – М. : Мысль, 1997. – 460 с.
28. Банзаров Д. Пайзе, или металлические дощечки с повелениями монгольских ханов / Д. Банзаров // Записки Санкт-петербургского археологическо-нумизматического общества. – СПб., 1850. – Т. 2. – Вып. 1 – С. 72-97.
29. Бубенок О. Б. Аланы-асы в Золотой Орде (XIII–XV вв.) / О. Б. Бубенок. – К.: Истина, 2004. – 324 с.
30. Узлов Ю. А. К вопросу об итальянской колонизации Северо-Западного Кавказа в XIII–XV вв. / Ю. А. Узлов // Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре. Мат. II Судакской междунар. науч. конф. – Киев - Судак : Академперіодика, 2004. – Ч. II. – С. 213-219.
31. Колчин Б. А. Оружейное дело древней Руси (техника производства) / Б. А. Колчин // Проблемы советской археологии. – М. : Наука, 1978. – С. 188-196.
32. Евглевский А. В. Кресала в позднеочевнических погребениях Восточной Европы / А. В. Евглевский, Т. М. Потемкина // Труды по археологии. Степи Европы в эпоху средневековья: Сб. ст. – Донецк, 2000. – Т. 1. – С. 181-208.
33. Гопак В. Д. Железообрабатывающее ремесло / В. Д. Гопак // Археология Украинской ССР. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 3. – С. 417-428.
34. Малиновская Н. В. Колчаны XIII-XIV вв. с костяными орнаментированными обкладками на территории евразийских степей / Н. В. Малиновская // Города Поволжья в средние века. – М. : Наука, 1974. – С. 132-175.

Ельников М.В. Трансцивилизационные связи Нижнего Поднепровья и Северного Приазовья периода Золотой Орды

Статья посвящена анализу трансцивилизационных связей Нижнего Поднепровья и Северного Приазовья периода Золотой Орды. Находясь на важнейших водных и сухопутных магистралях, население региона играло значительную роль во внешней, главным образом, посреднической торговле Золотой Орды. Наряду с традиционным северным и западным направлениями связей, со второй половины XIII в. усиливаются контакты с городами Крыма. Во второй четверти XIV в. определяющим становится восточное направление, оказывающее значительное влияние на формирование и своеобразие золотоордынской культуры Нижнего Поднепровья и Северного Приазовья.

Ключевые слова: Великий шелковый путь, Золотая Орда, Нижнее Поднепровье, Северное Приазовье.

Elnikov M.V. Transcivilization connection of the Lower Dnieper and the Northern Priazov in the period of the Golden Horde

This article analyzes the transcivilization relationships of the Lower Dnieper and the Northern Priazov in the period of the Golden Horde. Situated in the intersection of the most important arterial highways, the people of the region played significant role in external, mostly mediatory, trade of the Golden Horde. Along with traditional northern and western directions of trade, since the second half of the thirteen century is intensified contacts with towns in Crimea. In the second quarter of the fourteen century the Eastern direction gets greater priority that will make a significant impact on the shaping and peculiarity of culture of Golden Horde in the Lower Dnieper and the Northern Priazov regions.

Keywords: The Great Silk Road, Golden Horde, Lower Dnieper, North Priazov.

УДК: 94:394(477.64)"17"

В. І. Мільчев

СПЕЦИФІКА УПРАВЛІННЯ ЗАПОРОЗЬКИМ/ЗАДУНАЙСЬКИМ КОЗАЦТВОМ З БОКУ ВЛАДНИХ СТРУКТУР КРИМСЬКОГО ХАНСТВА ТА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У XVIII СТ.

Статтю присвячено з'ясуванню специфіки управління запорозького (також раннього задунайського) козацтва владними структурами та можновладцями Кримського ханства та Османської імперії упродовж XVIII ст. Розглянуто особливості вибудови владних вертикалей і горизонталей, впливу історичних умов на рівень централізації державного управління запорозькою козацькою громадою.

Ключові слова: козацтво, Військо Запорозьке Низове, Кримське ханство, Османська імперія, система управління.

З-поміж усіх періодів історичного буття запорозького козацтва у XVIII ст. його історія часів перебування січовиків під зверхністю кримських ханів та турецьких султанів у 1709/11-1734 рр. та після 1775 р. належать до найменш досліджених науковцями сюжетів.

Оскільки здійснення будь-якого аналітико-синтетичного історичного дослідження передбачає реконструкцію соціокультурної ситуації в досліджуваній період часу, принципово важливим для реконструкції історії січової спільноти зазначених часів є аналіз ситуацій, в яких відбувалися соціальні комунікації представників січової громади й носіїв запорозької традиції з контрагентами, що репрезентували інтереси кримської та турецької держав у XVIII ст.

Попри те, що окремі подробиці перебування запорожців під кримською/османською протекцією, вже ставали предметом висвітлення у серії наших статей та нарисів [2-4], деталізованого їх студіювання все ще немає. Відповідно до цього у запропонованій розвідці ми пропонуємо до розгляду відтворену нами модель васально-сюзерених стосунків запорозького/задунайського козацтва із владними структурами Кримського ханства та Османської імперії.

Як відомо, в 1709 р. відбулися антиросійські виступи запорожців, що завершилися їх поразкою від урядових військ та вимушеним переходом Війська Запорозького Низового (далі – ВЗН) на територію Кримського ханства [1, с.18-24].

Несанкціонований вступ на територію Османської імперії значних військових сил нещодавніх ворогів загрожував не тільки можливими провокаціями, але ж і загостренням відносин з московським царем, з перспективою втягнення турків та татар у війну. Тож, про вступ Війська в підданство кримських ханів вести розмову поки що не приходилося [5, с.475].

5 квітня 1710 р. у Бендерах відбулася велика козацька рада за участі П. Орлика, К. Гордієнка, депутатів від запорожців, що «стали січчю» в Кардашині (Олешках) та представників турецької, шведської та кримської сторін. Одним з пунктів ухваленної угоди, складеної П. Орликом та більше відомої в історіографії під назвою «Конституції», стало визнання протекції шведського монарха над ВЗН. Договір, укладений восени 1710 р. між українською, шведською та турецько-кримською сторонами, напередодні війни з Росією, також був нічим іншим як військовим союзом. Вже першим його пунктом зазначалося, що кримські хани зараз та надалі мали бути лише союзниками, але ж ніяк не сюзеренами Війська Запорозького та не власниками земель Запорожжя. Як бачимо, запорожці не стали підданцями Гіреїв і в 1710 р.

Згідно з Прутським договором від 11 липня 1711 р. російський цар Петро I визнав факт виходу ВЗН з підданства його держави та погодився з тим, що від цього часу Військо вступало під протекцію Гіреїв. За участь у військових виправах кримських ханів запорожцям було обіцяно невтручання у їх внутрішні справи, даровано податкові пільги та право займатися їх традиційними промислами на всій території Кримського ханства. Тоді ж кримським ханом було обіцяно відвести Війську чітко окреслену територію, з чим, однак, кримські можновладці поспішали лише на словах, оскільки ще й в 1713 р. той же кошовий отаман К. Гордієнко писав про це як про подію, яка може відбутися, але ще не відбулася – «...Нап, JMscnasz, urewnia miescem dla mieszkania...» [6, арк.11].

Додатковою угодою гетьмана П. Орлика з турецьким урядом від 22 квітня 1714 р. було остаточно визначено політичний статус Війська Запорозького у Османській імперії (Кримському ханстві): ВЗН відтепер перебувало під подвійною юрисдикцією Османів і Гіреїв. Визнання подібного стану речей знаходимо в оцінках одного з двох сюзеренів запорожців – кримського хана Каплан-Гірея, який навесні 1714 р. у своєму листі до кам'янецького каштеляна Калиновського зазначив з приводу прикордонних польсько-запорозьких конфліктів, що «...Kozasynie są bezPanścy – maiaǔ oni dwoch Panow...» (тобто, хана та султана) [7, арк.3].

Стосовно особи гетьмана, як очільника ВЗН, що представляв його інтереси перед султаном та урядом, то треба зауважити, що після 1715 р., через фізичну віддаленість П. Орлика, його вплив на поточні справи та прийняття управлінських рішень стає чисто номінальним (спроби Порти реанімувати гетьманську владу над Військом у 1734 р. були радше останнім козирем у грі за намагання залишити запорожців у підданстві Гіреїв) [8, с.438].

Безпосереднім сюзереном запорожців, як було сказано, був кримський хан, який, проте, мав обов'язково радитися із турецьким султаном, його візиром та диваном у разі прийняття найважливіших рішень стосовно внутрішньої і зовнішньої політики [9, с.79]. Попри таку обмежену самостійність у впровадженні генеральної політичної лінії Османської імперії, саме кримські хани були безпосередніми зверхниками для Війська [10-11].

Відповідно до цього, часи, на які припадала зміна ханів на кримському престолі, традиційно були для запорожців часами непевними, оскільки відносини з кожним із них (ханів) треба було вибудовувати «з нуля» [8, с.394]. Відповідно, у зв'язку з призначенням Портою нових ханів ВЗН, в особі кошового та курінних отаманів, мало заново складати присягу на вірність кожному із них [12, с.1070-1071].

Наступними після хана можновладцями Кримського ханства, які мали змогу безпосередньо контролювати ВЗН, були його наступники – калга- й нурадин-султани та ор-бей (перекопський каймакам), які обов'язково знаходилися в родинних зв'язках із ханом (самі походили з Гіреїв, або ж були одружені на жінках із ханського роду) [13, с.66,75]. При цьому, часті зміни Портою ханів на кримському престолі, впродовж другої декади XVIII ст. автоматично тягли за собою зміни нурадина, калги, ор-бея та решти вищої управлінської й судової адміністрації (візира (векіля), кади-аскера, муфтія та ін.). Втім, оскільки в досліджуваній час з боку турецького уряду відбувалася ротація лише кількох претендентів на кримський престол (Давлет, Каплан і Саадет-Гіреї), то кожен із них приводив в адміністрацію свою «команду», всередині якої кадрові зміни не носили тотального характеру [14, с.8].

Окрім хана та його найближчих наступників, згаданих вище, до участі в прийнятті рішень, які стосувалися ВЗН, були причетні й перші можновладці Криму – мурзи та беї – які мали право брати

участь у роботі ханського дивану [15, арк.2-2зв.]. Також відомі документально засвідчені факти протекції над окремими козацькими ватагами мурз (баш-мурз) ногайських родів [16, арк.3] та окремих султанів (представників гілок династії Гіреїв) [17, с.1100].

ВЗН за часів кримської протекції перебувало не тільки на землях Кримського ханства, але й у безпосередній близькості від власне турецьких володінь у Північно-Західному Причорномор'ї – земель, які входили до складу Очаківського еялету Румелійського бейлербейлику. Відповідно січовики знаходилися під контролем, а почасти й під управлінням не тільки ханської, але й місцевої турецької адміністрації. Серед османських можновладців, у чийй компетенції знаходилися запорожці, були бендерський та очаківський паші, газікерменський ага (командир гарнізону фортеці) [18, с.58].

Головним із них був бендерський паша (бендер-паша), оскільки саме в Бендерах з початку XVIII ст. знаходилася резиденція управителя Очаківського еялету (Озу; Йозю), перенесена з добруджанського Бабадагу. Бендерський паша, якому підпорядковувалися коменданти (паші) Очакова та Газікермену, був найвищим представником турецького уряду в регіоні [19, с.110]. Згадані урядники здебільшого опікувалися справами нагляду за лояльністю Війська по відношенню до Османської імперії, зокрема, слідували за зовнішніми зносинами запорожців, контролювали видачу січовикам пороху, зброї та тому подібне.

Таким чином, упродовж кримської доби своєї історії ВЗН знаходилося в подвійному управлінні ханів (і їх найближчого оточення) й турецької адміністрації (див. Додаток А). На жаль, практично цілковита загибель архівів Кримського ханства та Коша ВЗН кримської доби не дозволяють нам повною мірою проаналізувати вплив адміністрування турецьких і кримських владних структур на запорозьке козацтво. Однак, присутність документальних джерел, які стосуються запорозького козацтва у зібраннях відповідних фондів сучасних архівних установ Туреччини, підтверджують їх прямиий взаємозв'язок [34, с.240-242].

Наступного разу запорозьке козацтво, вірніше його майбутня «задунайська» гілка, опиняється у підданстві Османської імперії після 1775 р. Виходу частини козаків за межі Російської імперії спричинилося грубе адміністративне втручання з боку російського уряду в традиційний уклад життя колишніх січовиків. У своїх дослідженнях різних років ми неодноразово висвітлювали різноманітні аспекти, пов'язані зі вступом частини колишніх січовиків у підданство Османів [20, с.93-99; 21, с.50-62]. Відтак, надалі зосередимося виключно на питаннях, пов'язаних із особливостями адміністрування козацьких громад турецьким урядом.

Вже навесні 1776 р. запорожці, здебільшого, осіли рибними заводами на узбережжі Чорного моря, Буго-Дніпровського, Березанського, Тилігульського та Дністровського лиманів. Про функціонування військової організації колишніх січовиків у перші два-три роки по переходу не йшлося: попри те, що ще в 1776 р. запорожці обрали собі за «полковника» козака Гнатуру; переважну більшість козаків складали сіромахи, які не мали зброї, коней та не становили серйозної військової сили [22, арк.121-121зв.].

Відповідно до цього, низьким є й рівень втягнення запорозьких громад у систему регіонального й загальнодержавного адміністрування Османської імперії. Стояти осторонь перебіжчиків та не намагатися зорганізувати з них військову структуру місцевих турецьких пашів змушувала й та обставина, що згідно з Кючюк-Кайнарджийським миром, укладеним 10 липня 1774 р. (артикули 2, 16 і 17), переходи колишніх запорожців на турецький бік були визнані такими, що суперечили букві взаємних домовленостей між Російською та Османською імперіями [23, с.350,354-355].

Початок активного адміністрування місцевими турецькими пашами (одно- й двобунчужними) запорозькими громадами на теренах Буджаку (Південної Бессарабії) та Єдисану (Очаківського степу), припадає на 1777 р. і прямо пов'язаний з ескалацією напруженості в регіоні та підготовкою до потенційно можливої війни [24, с.5]. Логічним продовженням діяльності очаківського паші з підпорядкування собі запорожців, які мешкали на ввіреній йому території, стало приведення їх до присяги у серпні 1778 р. [25, с.33].

Разом із цим, цілком очевидним є те, що очаківський паша не поширював свою владу на всіх козаків, які перебували на лівому боці Дунаю, зокрема у Бессарабії. Тим же 1778 р. (квітень) датуються відомості про перебування близько 100 запорожців на півночі цієї історико-географічної області – в Сороках [26, арк.197зв.]. Що стосується адміністративного підпорядкування цієї групи колишніх запорожців, то очевидно, що перебуваючи на землях, підпорядкованих прямо молдавському господареві, а не турецьким пашам у Бендерах, Очакові та Хотині, запорожці мали б визнавати саме його (господаря) юрисдикцію та вважатися такими, що перебувають на службі у нього ж, а не котрогось з інших можновладців Османської імперії.

Стосовно обставин життя та підпорядкованості місцевій турецькій адміністрації решти запорозьких громад у цей період можна зауважити таке. Влітку 1779 р. розміщення запорожців в турецьких володіннях було таким: близько 600 козаків перебувало у Буджаку та Єдисані, тяжіючи до міст Ізмаїла, Кілії, Аккермана (нині Білгород-Дністровський) та Очакова, перебуваючи під юрисдикцією очаківського паші та комендантів фортець (діздарів) згаданих фортець [27, арк.43-43зв.].

Процеси встановлення жорсткого контролю над розпорощеними у Північно-Західному Причорномор'ї групами запорозького козацтва, з боку центральної влади, значно активізувалися після укладення турецькою та російською сторонами Айналі-Кавацької конвенції, підписаної 10 березня 1779 р. [23, с.363]. Так, восени 1779 р. прийшов черговий султанський фірман, згідно з яким всім запорожцям було наказано переселитися за Дунай. У зв'язку із згаданими султанськими фірманами хотілося б звернути увагу на те, що, саме впродовж 1779 р. відбувається перебирання функцій безпосереднього адміністрування з місць, від місцевих пашів, у центр, до султана й уряду (Порти) [27, арк.45зв.].

Згідно з існуючим на той час адміністративним поділом Османської імперії, переселені козаки знаходилися у підпорядкуванні сілістрійського двобунчужного (на північ від Балкан) та румелійського трибунчужного (на південь) пашів, які очолювали відповідні територіальні одиниці.

Достатньо часті (кожні 2-5 років) ротації місцевої адміністрації у містах-фортецях та провінціях (еялетах) Північно-Західного Причорномор'я спричиняли «автоматичне перезавантаження» відносин козацьких громад із кожним із новопризначених турецьким урядом управителів. Досить часто ці відносини базувалися на засадах особистих домовленостей, симпатій/антипатій та тому подібного [28, с.72,75-76]. Відповідно, на накази з центру звертали все менше уваги. В умовах системної кризи державного управління, яку переживала Османська імперія наприкінці XVIII ст., подібний стан речей ставав звичною закономірністю [29, с.154,159].

Буткальське (Поткальське) козацьке військо (буткали – український варіант турецького Potkalikazaklar – «січові козаки») практично з самого початку російсько-турецької війни 1787-1791 рр. взяло участь у військових виправах. Функції запорожців на турецькій службі були подібними до тих, які виконували чорноморці у російському війську – дозорна та розвідувальна служба, диверсійні рейди та захоплення «язиків» [30, с.12]. Після закінчення російсько-турецької війни 1787-1791 рр. більшість запорожців оселяється на нижньому Дунаї, де займається традиційними рибними промислами [31].

В цілому, від часу інституалізації й до припинення існування Буткальського козацького війська (1828 р.), на вищих щаблях влади управлінські рішення стосовно нього приймалися султаном, візиром (першим міністром) і Диваном (імперською радою). Що стосується місцевої владної вертикалі, то задунайські запорожці адміністративно підпорядковувалися румелійському бейлербею (резиденція в Едірне) та сілістрійському санджакбею. Останній безпосередньо репрезентував інтереси Війська перед центральною владою Османської імперії [32]. Через значну віддаленість резиденції санджакбея від місця перебування Коша, важливу роль відігравали керівники середніх і нижчих адміністративно-територіальних одиниць Сілістрійського еялету – зокрема, управитель (каймакам, назир) округу (кази) Кілія, Браїла, Тульча, Хиршова та інших, і градоначальники (мухафізи) згаданих міст [28, с.73,76].

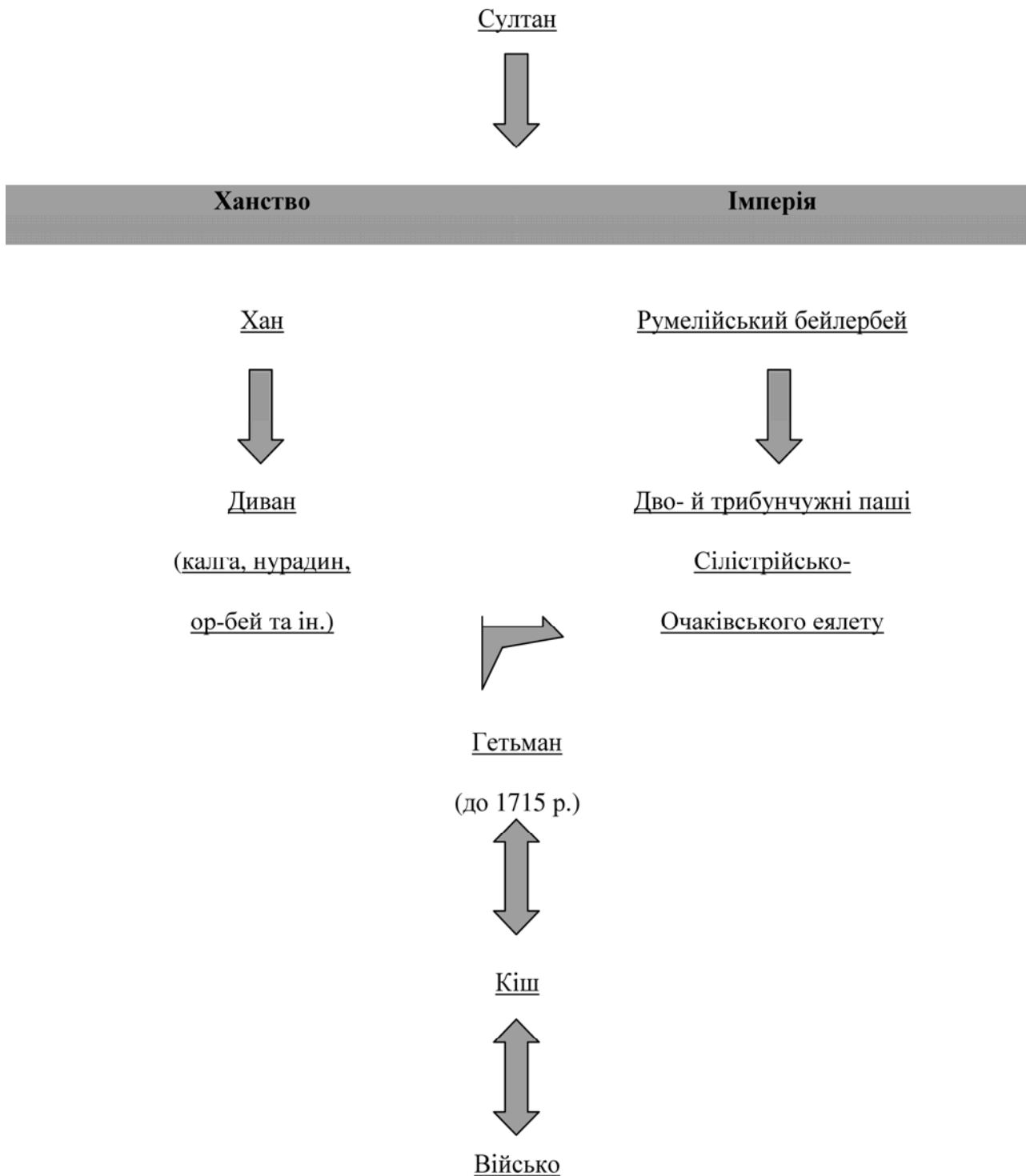
Специфікою державного управління територіями та їх населенням у Османській імперії XVIII ст. було те, що особи, які репрезентували місцеву цивільну владу, зазвичай, були і командирами військ, розквартированих у тій чи іншій місцевості, або ж які комплектувалися з її жителів. На практиці це конкретизувалося тим, що, наприклад: посаду румелійського бейлербея обіймав трибунчужний паша (мушір) – військовий чин якого відповідав генерал-аншефові російської армії того ж періоду; сілістрійський санджакбей мав чин двобунчужного паші (феріка) – відповідник російського генерал-лейтенанта; місцеві управителі – згадані вище каймаками, назирі і мухафізи, паралельно зі своєю цивільною посадою, були однобунчужними пашами (бригадир або генерал-майор) та командирами гарнізонів місцевих фортець – діздарами (див. Додаток Б).

Під час участі у воєнних виправах, запорожці-буткали діяли в складі урядових військ та, відповідно, знаходилися в підпорядкуванні командирів з'єднань, сформованих на території конкретної адміністративної одиниці, або ж передавалися під начало пашів, які очолювали війська за межами розселення запорожців [33, с.325,327].

Подібна владна вертикаль й система управління стосовно Буткальського козацького війська в Османській імперії зберігалася впродовж майже півстолітнього його існування. В умовах феодальної анархії та кризи державного управління, в якому перебувала ця держава наприкінці XVIII – початку XIX ст., контроль над січовою громадою з боку урядовців був мінімальним та зводився до спостереження за дотриманням умов перебування у підданстві, а саме – за наданням військових сил для участі у воєнних виправах Османської імперії.

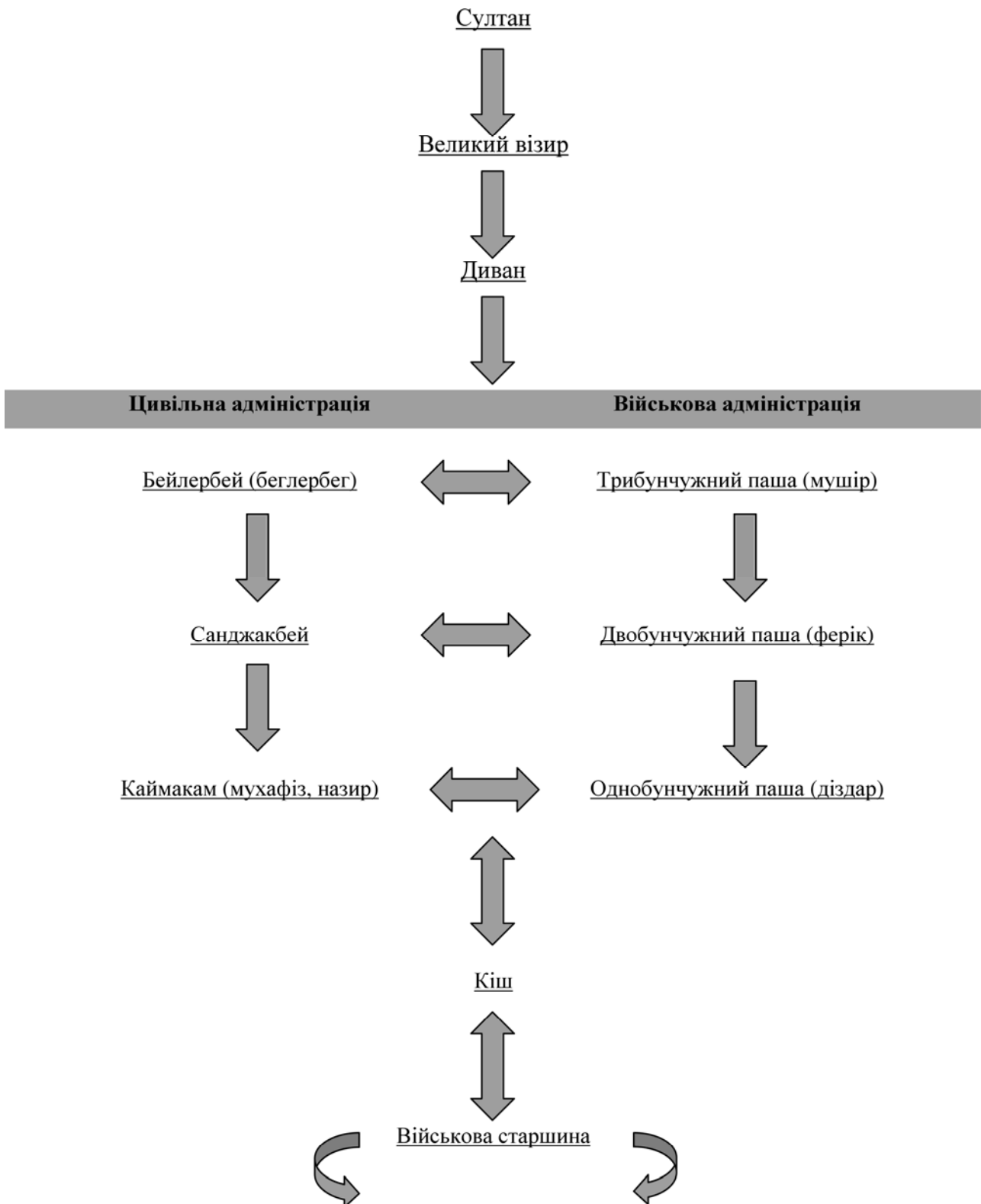
Підсумовуючи, можна дійти висновку про те, що впродовж XVIII ст. ВЗН, а також постзапорозькі війська та групи козацтва постійно ставали об'єктом адміністрування з боку урядів Кримського ханства й Османської імперії. В системі адміністративної влади згаданих держав запорозьке козацтво переважно відігравало роль інструменту військово-політичного тиску, а відтак включалося в управлінську вертикаль. Оскільки управлінська система Османської імперії була значною мірою децентралізованою, на тлі решти монархій Центрально-Східної Європи, це сприяло збереженню старих січових засад козацького устрою та самоврядування, а відтак, і традиційних форм соціального устрою запорозької (також ранньої задунайської) громади.

**Військо Запорозьке Низове в системі адміністративної влади
Кримського ханства та Османської імперії (1711-1733 рр.)**

Додаток Б

Буткальське військо в системі адміністративної влади
Османської імперії (кінець XVIII ст.)

Джерела та література

1. Чухліб Т. Ідея відмови кошового отамана Запорозької Січі К. Гордієнка від протекції Москви в умовах північної війни 1700-1721 рр. / Т. Чухліб // Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України : Зб. наук. праць. – Одеса : Фенікс, 2008. – Вип.4. – С.18-24.
2. Мільчев В. Джерела до історії запорозького козацтва часів перебування під кримською протекцією (1730-1733 рр.) / В. Мільчев // Запорозька старовина. – Вип.2. – К.-Запоріжжя : Науково-дослідний інститут козацтва Інституту історії України НАН України, 2002. – С.384-399.
3. Мільчев В. Військо Запорозьке Низове під кримською протекцією / В. Мільчев // Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т.1. – С.587-603.
4. Мільчев В. Запорозьке козацтво у підданстві Гіреїв (1709/11-1734) / В. Мільчев // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. XXVI. – С.217-223.
5. ПСЗРИ. – Спб. : Печатано в Типографии II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – Т. IV (1700-1712). – 881 с.
6. Archiwum główne akt dawnych w Warszawie (AGAD). – Zespół 3. – Dział «Tureckie». – Kart.79. – №579.
7. AGAD. – Zespół 3. – Dział «Tatarskie». – Kart.64. – №17.
8. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків : У 3 т. / [редкол. : П.С. Сохань (відп. ред.) та ін. ; передмова В.А. Смоля, комент. Г.Я. Сергієнка]. – К. : Наук. думка, 1991. – (Пам'ятки іст. думки України). Т.3. – 1991. – 556 с.
9. Турция накануне и после Полтавской битвы (глазами австрийского дипломата) / [перевод, введение и примечания В.Е. Шутога]. – М. : Изд-во «Наука», 1977. – 102 с.
10. Андреева С.С. До питання про запорозько-татарські взаємини періоду Нової Січі / С.С. Андреева // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 1998. – Вип. IV. – С.100-109.
11. Андреева С.С. Зв'язки емігрантів-мазепинців в Криму (1738-1758 рр.) з запорожцями / С.С. Андреева // Наукові записки. Зб. пр. молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ. – К., 2006. – Т.12. – С.77-91.
12. Эварницкий Д.И. Источники для истории запорожских казаков : в 2-х т. / Эварницкий Д.И. – Владимир : Тип. Губернского правления, 1903. – Т.1. – 1072 с. (С.1-1072).
13. Аметка Фатма Аблямитовна. Крымское ханство: становление и развитие государственности и права (первая половина XV – вторая половина XVIII вв.): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Аметка Фатма Аблямитовна. – Х., 2003. – 205 с.
14. Смирнов В.Д. Крымское ханство под верховенством Османской Порты в XVIII в. и до присоединения его к России / В.Д. Смирнов // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1889. – Т. XV. – С.20-403.
15. Российский государственный архив древних актов (РГАДА). – Ф.248. – Оп.113. – Д.49.
16. AGAD. – Zespół 3. – Dział «Tatarskie». – Kart. 64. – №26.
17. Эварницкий Д.И. Источники для истории запорожских казаков : в 2-х т. / Эварницкий Д.И. – Владимир : Тип. Губернского правления, 1903. – Т.2. – 1034 с. (С.1073-2107).
18. Серета О. Населені пункти Північно-Західного Причорномор'я за османськими джерелами: проблема датування та історичного розвитку / О. Серета // Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України : Зб. наук. праць. – Одеса : Фенікс, 2008. – Вип.4. – С.55-72.
19. Хайдарлы Д.И. Население Северо-Западного Причерноморья в XVIII в. (исторические аспекты) // Stratumplus. – №6. – Кишинев : Университет «Высшая антропологическая школа», 2008. – С.101-127.
20. Мільчев В. Запорозькі осередки в турецьких володіннях у перше десятиріччя по ліквідації Січі / В. Мільчев // Козацька спадщина. Альманах Інституту суспільних досліджень. – Вип.4. – Дніпропетровськ : Пороги, 2008. – С.92-101.
21. Мільчев В. Нариси з історії запорозького козацтва XVIII століття (спроба історичної реконструкції на основі писемних джерел) / В. Мільчев. – Запоріжжя : «Тандем-У», 2009. – 108 с.
22. РГАДА. – Ф.16. – Оп.1. – Д.797. – Ч.8.
23. Дружинина Е.И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение) / Дружинина Е.И. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 388 с.
24. Лашков Ф.Ф. Шагин-Гирей, последний крымский хан. Исторический очерк / Лашков Ф.Ф. – Симферополь : Крымский облполиграфиздат, 1991. – 48 с.
25. Иванов П. К истории запорожских казаков после уничтожения Сечи / П. Иванов // ЗООИД. – Одесса, 1904. – Т. XXV. – С.20-40.
26. РГАДА. – Ф.1274. – Оп.1. – Д.126.
27. РГАДА. – Ф.15. – Оп.1. – Д.185.
28. Какюк С. Османські провінційні урядовці і задунайські запорожці в кінці XVIII – на початку XIX ст. / С. Какюк // Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України : Зб. наук. праць. – Одеса : Фенікс, 2008. – Вип.4. – С.72-78.
29. Мейер М.С. Османская империя в XVIII веке: черты структурного кризиса / Мейер М.С. – М. : ГИВЛ, 1991. – 261 с.
30. Собрание всех помещенных в ведомостях обеих столиц, с 1787 по 1791 год включительно, реляций о военных действиях против неприятелей Российской империи. – М. : В Университетской типографии, 1791. – Ч.1. – 160 с.
31. Başbakanlık Osmanlı arşivi (BOA). – CevdetMaliye. – Göm.12696. – Dos.310.

32. BOA. – CevdetHariciye. – Göm.651. – Dos.14.

33. Бачинська О.А. Козацтво в системах Російської і Турецької імперій / О.А. Бачинська // Історія українського козацтва: Нариси: у 2 т. / [редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін.] – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». – Т.2. – 2007. – С.303-362.

34. Мільчев В. Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII – XVIII століття: джерелознавчий аналіз / В. Мільчев. – Запоріжжя : АА Тандем, 2008. – 369 с.

Мильчев В. И. Специфика управления запорожского/задунайского казачества властными структурами власти Крымского ханства и Османской империи в XVIII в.

Статья посвящена выяснению специфики управления запорожским (также ранним задунайским) казачеством властными структурами и чиновниками высшего ранга Крымского ханства и Османской империи в первой трети и последней четверти XVIII в. Рассмотрены особенности построения вертикалей власти, влияния исторических условий на уровень централизации управления в отношении запорожской казачьей общины.

Ключевые слова: казачество, Войско Запорожское Низовое, Крымское ханство, Османская империя, система управления.

Mil'chev V. I. The features of Zaporozhian / Trans-Danubian Cossacks administration by Crimean khanate and Ottoman Empire authorities during the 18 ct.

The article is devoted to the specific control of Zaporozhian (also an early Trans-Danubian) Cossacks authorities and senior officials of the Crimean khanate and Ottoman Empire during the XVIII century. The features of the construction of vertical power, the influence of historical conditions on the level of centralization and state control in relation to Zaporozhia Cossack community have been examined.

Keywords: Cossackdom, Zaporozhia Cossack Host, Crimean khanate, Ottoman Empire, administrative system.

УДК: 930.1(477)

С. О. Рудько

ДІЯЛЬНІСТЬ М.П. ВАСИЛЕНКА В ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ТА ФОРМУВАННЯ ЙОГО ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ

У статті досліджено участь М. Василенка в політичних організаціях Наддніпрянської України. Здійснено реконструкцію його політичної біографії, встановлено взаємозв'язок між історичним світоглядом науковця та його національно-політичними орієнтаціями, відтворено чинники та еволюцію суспільно-політичних поглядів вченого і визначено його роль в політичних процесах, які відбувались в Україні наприкінці XIX ст. – в перші півтора десятиліття XX ст.

Ключові слова: Микола Василенко, політичний світогляд, Партія Народної Свободи.

Помітне місце у політичній історії України кінця XIX – першої третини XX ст. належить українським вченим-історикам. Відтак одним із важливих завдань сучасної історичної науки є дослідження їх політичної, громадської та наукової діяльності. Вирішення цих питань дасть змогу встановити їх внесок в суспільно-політичне життя України того часу, визначити роль представників української історичної науки в загальноросійських та національному рухах, державотворчих процесах, зрештою становленні модерної національної спільноти. Окрім того, аналіз біографій представників інтелігенції підросійської України дозволяє поглибити знання про характер національних ідентичностей в тогочасному українському суспільстві та їх еволюцію, зокрема про перехід від «дуалістичної» національно-політичної лояльності до української орієнтації. До таких постатей, діяльність яких заслуговує спеціального дослідження, належить знаний історик, організатор Української Академії Наук та її другий президент Микола Прокопович Василенко (1866-1935). М. Василенко був не лише відомим вченим, а й активним учасником суспільно-політичного життя в Україні кін. XIX ст. – поч. XX ст.

Сучасна історіографія зробила лише перші кроки в науковому осмисленні політичної діяльності та формуванні світогляду М. Василенка. До сьогодні проблема участі вченого у політичних організаціях не була предметом спеціального дослідження. Діяльність вченого в партії кадетів фрагментарно розкривається в роботах А. Білоус [5], Н. Думової [14], В. Шелохаєва [16], М. Якупова [22]. Про участь М. Василенка в масонських організаціях дізнаємося із праць А. Серкова [3], А. Авреха [11], Б. Николаевського [12], О. Крижановської [13]. Їх автори підкреслюють активну громадсько-політичну позицію Миколи Прокоповича наприкінці XIX – на початку XX ст.

Джерелами для написання статті послужили матеріали архівних фондів Інституту рукопису НБУ НАНУ, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Центрального державного історичного архіву у м. Києві, а також опубліковані документи і матеріали «Съезды и конференции конституционно-демократической партии. 1905-1920 гг.». Автор також використав у своїй праці матеріали газети «Киевская мысль» в яких розкривалась політична діяльність М. Василенка.